

О. А. Кулинич,
аспірант кафедри економічної теорії та історії економіки,
Національна академія державного управління при Президентіві України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються актуальні проблеми державного регулювання інноваційних процесів в Україні в умовах існуючого економічного механізму, що орієнтується на пошук інтелектуальної ренти.

In the article the actual problems of government regulation are discussed by innovative processes in the conditions of present economic mechanism which is oriented on the search of rent.

*Ключові слова: державне регулювання, інновація, інвестиція, технологія, економічний механізм.
Key words: government regulation, innovation, investment, search of rent, technology, economic mechanism.*

Проблема конкурентоспроможності є однією з центральних у дослідженнях вчених-економістів за останні роки. Це зрозуміло, оскільки в умовах все більшої глобалізації відходять у минуле уявлення про те, що володіння суто факторними перевагами може забезпечити довгострокове отримання прибутку і процвітання економіки. Досвід показує, що такі переваги далеко не завжди є визначальними для завоювання світових ринків і забезпечення гідного рівня життя своїх громадян.

Дослідженнями інноваційних процесів у економічній сфері займаються в Україні: Амоша А.І., Бодров В.Г., Геєць В.Н., Гусєв В.О., Згуровський М.З., Кондрашов О.М., Кононенко В.І., Князєв В.М., Макаренко І.П., Мунтіян В.І., Реверчук С.К., — в Росії: Барішников Ю.Н., Вишневіський В., Голиченко О.Г., Завлін П.Н., Іванов В.Н., Іванова Н.І., Карпова Ю.А., Малинецький Г.Г., Мау В., Морозов Ю.П.; на Заході: Андрефф В., Санто Б., Тоффлер Е., Уінтер С.Дж., Уільямсон О., Флорида Р., Хокінс Дж.

Зараз передові країни розпочинають перехід до шостого технологічного укладу. Україна ще не перейшла на п'ятий, залишається в умовах четвертого. П'ятий технологічний уклад характеризується інтелектуалізацією знань праці, виникненням глобального інформаційного простору, використанням композиційних матеріалів, застосуванням генної інженерії. Провідні галузі — атомне машинобудування, радіоелектроніка, ракетно- і літакобудування, нафтогазова промисловість,

телекомунікації, приладобудування, інформаційна техніка і зв'язок, медицина і фармацевтика, біотехнологія. Для шостого технологічного укладу при збереженні провідної ролі галузей п'ятого, характерні інтелектуалізація виробництва, використання нано- і безвідходних технологій, перехід до нової енергетики, індивідуалізація продукту.

Світовий досвід показує: держава, застосовуючи, як правило, мобілізаційні методи, здатна здійснити точкові інноваційні прориви, зокрема в стратегічно важливих галузях (космічній, атомній, ракетобудуванні і т. п.). Проте інноваційне економічне зростання до цього не зводиться. Воно характеризує стан суспільного відтворення в цілому, коли розвиток відбувається в основному за рахунок широкого використання технічних, технологічних, організаційно-управлінських і інших нововведень, що спираються на новітнє наукове знання у відповідних областях [1].

Разом з тим, досвід передових країн свідчить, що головним джерелом є підприємницька діяльність. Саме вона, комбінуючи предмети, засоби праці і робочу силу, визначає характер економічного зростання: воно може здійснюватися за рахунок все більшого залучення ресурсів на традиційній технологічній базі (екстенсивний тип економічного зростання) або ефективнішого їх використання (інтенсивний тип), зокрема на основі нововведень, що спираються на використання результатів наукового знання (інноваційний тип економічного зро-

стання). Якщо масова зацікавленість національних підприємців в останньому відсутня, то зусилля держави в даному напрямі або дадуть вкрай обмежені результати, або, в кращому разі, будуть використані зарубіжними партнерами-конкурентами [2].

Але викривлення стосунків привласнення, породжене їх одержавленням, веде до деформації виробничих відносин, що виявляється в дешевизні робочої сили, що історично склалася в Україні. Тому, не дивлячись на високі темпи економічного зростання, в країні значно поширена відносна бідність населення.

Для інвестиційної стадії (або стадії імітації відомих нововведень) характерні: інвестиції в кваліфіковану робочу силу, технології, дослідження і розробки; передача і освоєння іноземних технологій; створення механізму абсорбції та адаптації технологій та поліпшення нововведень; конкуренція на основі покращення споживчих властивостей товарів та послуг.

Важливою складовою успіху в умовах високої конкуренції виступають інновації на базі імітованих технологій, що дозволяють сформулювати пропозицію, на якийсь час недоступну для відтворення конкурентами. Найбільш простий шлях — випуск технологічно складного наукомісткого продукту. Для збереження цієї переваги необхідним є ретельний контроль стадій реалізації інтегрованої технології. Щоб його здійснювати, учасники ланцюжка створення доданої вартості мають бути зв'язані жорсткими відносинами, як правило, в рамках однієї вертикально інтегрованої корпорації. Причому основні науково-дослідні ресурси концентруються в кінці дослідницького циклу — на стадії фірмових прикладних досліджень і розробок. Тому інновації в рамках даної парадигми мають, як правило, інженерний і закритий характер [3].

Очевидно, що при проходженні інвестиційної стадії повинні формуватися інституційні і ресурсні передумови для переходу до інноваційної стадії, заснованої на національних нововведеннях. Крім того, тривала орієнтація країни тільки на вирішення завдань імітаційного розвитку може привести до істотного зниження творчого потенціалу країни, людських ресурсів в науці і технологіях.

Тому державна політика має бути направлена на вирішення наступних завдань: створення умов для підвищення інноваційної активності підприємців; розвиток науки і її орієнтація на вирішення завдань інноваційного розвитку країни; розвиток кооперації між науково-дослідницьким і підприємницьким секторами, вдосконалення механізмів дифузії і передачі знань; підтримка проривних напрямів технологічного розвитку [4].

Такі заходи, орієнтовані на створення підприємницького конкурентного середовища, потребують суб'єктів, які володіють сучасним мисленням, здатністю до навчання, засвоєння і використання знань. Для цього на кожній стадії треба створювати рамкові і спеціальні (по відношенню до інноваційної діяльності) умови розвитку.

На інвестиційній стадії перше місце серед рамкових умов займають завдання наведення в країні елементарного порядку, ліквідації коріння корупції, розділення на всіх рівнях влади і бізнесу. Державна політика має бути направлена на вдосконалення ринкових структур і ко-

рекцію помилок, допущених як державою, так і ринком.

Важливо створити умови для інвестування коштів населення, приватного капіталу, держави і іноземних інвесторів у робочу силу і технології. В державній політиці основний акцент треба зробити на розвитку конкуренції, залученні на ринок нових підприємців, наприклад, знижуючи адміністративні бар'єри, що обмежують створення фірми, полегшують доступ до фінансів.

За рахунок переходу від базових чинників до імітації нововведень, участі в глобальних ланцюжках, створення доданої вартості, спочатку в ролі філії якого-небудь технологічного лідера або шляхом заснування з ним спільного підприємства, відбувається перехід до конкуренції, заснованої на низьких витратах, поліпшенні споживчих властивостей продукції. Крім того, на державному рівні потрібно ідентифікувати ланцюжки створення доданої вартості у високотехнологічних видах економічної діяльності, сприяти бізнесу в організації мережевої інформаційної бази, основ маркетингу і продажу продукції. Попит на висококваліфіковану працю з боку підприємств можна заохочувати шляхом введення спеціальних податкових пільг.

Важливо забезпечити стимули до виробництва технологічно складної продукції, зокрема, за рахунок введення податкових і кредитних пільг при закупівлі імпортного устаткування і ліцензій, підвищення мобільності висококваліфікованої робочої сили, міжнародної кооперації. Потрібні програми дифузії передових технологій у різних формах. Актуальним є створення системи прямих і непрямих фінансових стимулів до інноваційної діяльності, захист прав на інтелектуальну власність, вибір інноваційно важливих напрямів закупівель в рамках держзамовлення, підвищення вимог до якості товарів і послуг [5].

Для забезпечення довгострокової стабільності сектора науки, підвищення якості науково-дослідних робіт потрібні міжнародна кооперація і співпраця, диверсифікація організаційних форм виконання робіт на користь держави, оцінка якості фундаментальних досліджень, введення сучасних стандартів і інститутів незалежної наукової експертизи. Мають бути задіяні антикорупційні схеми фінансування наукової діяльності.

На стадії, заснованій на національних нововведеннях, варто сконцентруватися на створенні умов і стимулів до взаємодії державного сектора досліджень і розробок і промисловості, встановлення коопераційних зв'язків між ними. Необхідно реформувати зони традиційної відповідальності держави (оборона, екологія і т. п.), щоб підвищити відкритість процедур формування і оцінки результатів цих програм.

На інвестиційній стадії мова має йти про підготовчі заходи: створення концепцій і необхідного нормативно-правового інструментарію щодо визначення і формування перспективних напрямів зростання нових технологічних фірм; організації кооперації в дослідженнях і розробках державного сектора і промисловості. Створити цей інструментарій можна, коли досягнуто певний рівень зрілості технологічної бази, тобто країна перейшла на стадію, засновану на власних інноваціях.

Про завдання подолання технологічного розриву між Україною і промислово розвиненими країнами говорять давно, але практичних дій в цьому напрямі явно

бракує. Потрібно провести об'єктивний аналіз помилок державної політики протягом минулого десятиліття. Необхідно враховувати, що в економіці, багато інститутів якої вже давно морально застаріли, не можна створити сучасну національну інноваційну систему. Тут потрібні серйозні загальноекономічні реформи.

Під інноваціями, як правило, розуміють нововведення в сфері техніки, технології, організації праці або управління, засновані на використанні досягнень науки і передового досвіду. З позицій економічної теорії, інновація — це процес трансформації затрат у випуск, з метою генерування продукції, що характеризується вищою якістю і нижчими витратами, ніж раніше.

У даний час в Україні майже у всіх галузях склався господарський порядок, який відторгає інновації. Тому перше завдання полягає в тому, щоб, використовуючи інструментарій інституційної теорії, досліджувати у контексті інновацій особливості цього порядку, тобто специфіку структурованих взаємодій між людьми.

У ринковій економіці існують два основні шляхи створення підприємствами конкурентних переваг для отримання економічного прибутку. Причому дані шляхи до певної міри виключають один одного, несумісні.

Перший шлях — інноваційний. Підприємство отримує економічний прибуток, оскільки формує особливі виробничі можливості, знижуючи фізичні витрати виробництва на одиницю продукції в порівнянні з іншими товаровиробниками в галузі або випускаючи товари з характеристиками, які відсутні у конкурентів. Вказаний шлях заснований на створенні підприємцем техніко-технологічних і організаційних переваг перед іншими товаровиробниками. В цьому випадку джерелом прибутку, який він отримує, стає тимчасова монополія новатора [6].

Інноваційний шлях створення економічного прибутку пов'язаний з ризиками інвестицій в НДДКР, нову техніку і технології і передбачає відносно широкі тимчасові горизонти господарського планування, оскільки такі інвестиції зазвичай можуть принести віддачу лише в довгостроковій перспективі. Тому базовою умовою інноваційного розвитку виступає наявність стійких "довгих правил", які гарантують, що економічний прибуток, отриманий в результаті інвестицій в знання, в нову техніку і технологію, не буде вилучений, вкрадений, відсужений і т. д., а бізнес, заснований на інноваціях, не відберуть [7].

Інший, але домінуючий зараз шлях — рентна максимізація економічного прибутку. Суть його полягає в тому, що джерелом прибутку стають заниження (в порівнянні з ринком вільної конкуренції) цін на одиницю використовуваних ресурсів, завищення цін на кінцеву продукцію, відмову нести повний тягар соціальних витрат (заниження податкових і інших виплат з прибутку) або відмову ділитися з іншими претендентами на отриманий прибуток. В цьому випадку власник привласнює ренту, тобто дохід, який перевищує внесок власника і чинників виробництва в створення суспільного продукту, що належать йому.

Головною умовою рентного вилучення прибутку стає володіння перевагами в доступі до ресурсів економічної влади, що примушує господарських суб'єктів погоджуватися на умови трансакцій, які диктує їм

власник активів. Ця влада може бути заснована на ринковій монополії, грошах, політико-адміністративному впливові або кримінальному авторитеті і ін. Саме наявність приватної економічної влади виступає тією головною конкурентною перевагою, яка дозволяє отримувати ренту і робить можливим необхідним для цього примус.

Щоб отримати прибуток, мало бути власником активів, потрібно ще володіти владою.

Необхідно констатувати відсутність надійного захисту прав власності внаслідок дефіциту ефективної публічної влади, її нездатності забезпечити примус до виконання контрактів. Це отримало назву "слабкої держави". Це означає наявність свавілля ("коротких правил") як чинника економічного життя, можливостей розподілу майна і доходів не відповідно до внеску в суспільний добробут, а відповідно до сили (грошової, політичної, адміністративної, кримінальної), якими володіють окремі особи або групи осіб [8].

На основі свавілля формується асиметрія економічної влади, що означає її надлишок у одних індивідів і господарських структур і нестачу — у інших. При такому господарському порядку для отримання прибутку власник повинен або мати владу, або стати під захист того, у кого така влада є, або, нарешті, купити послуги влади. Конкуренція за нову техніку і технології, якість продукції — базова умова інноваційної економіки — витісняється і підмінюється конкуренцією за джерела влади, результатом чого стає її все зростаюча концентрація.

Інвестиції у владу — це інвестиції в політичну систему у вигляді фінансування діяльності політичних партій і просування своїх представників у державні структури; у корупцію, для ухвалення вигідних рішень; у придбання, поглинання і захоплення підприємств, що мають вплив на формування витрат і вигод ведення бізнесу; формування ідеологічного впливу на політичне і господарське життя і ідеологічного обґрунтування домагань на владу; створення системи приватного насильства у вигляді власних охоронних структур. Результатом інвестицій у владу стало формування певного господарського порядку (а на його основі — політичного і соціального устрою) як сукупності стійких соціально-економічних відносин і форм господарювання, за допомогою якого створюється, а потім привласнюється економічний прибуток власниками активів. Основна конструкція такого господарського порядку — це стосунки домінування і влади [9. с. 47—48].

У таких інституційних умовах інвестиції в інновації супроводжуються рядом проблем. Перша проблема — вузькі часові горизонти економічного планування і короткостроковість інтересів — те, що назвали "короткими правилами". В світі домінування приватної влади ніхто не застрахований від свавілля, від того, що у нього не віднімуть доходи, власність, позиції на підприємстві і, нарешті, особисту свободу. Друга проблема — наявність альтернативних джерел доходу і, отже, низьких витрат у вигляді втраченої вигоди від інвестицій в інновації. Немає сенсу вкладати гроші в НДДКР, в розробку і впровадження нової техніки і технології, створення нових продуктів, нести пов'язані з цим ризики, коли такий же дохід можна отримати альтернативним

шляхом. Тим більше, що технологічна відсталість зовсім не є великою загрозою для вітчизняного бізнесу. Поки він значно більше боїться владних структур, ніж низької конкурентоспроможності продукції, що випускається.

Зараз найбільш вигідною формою максимізації індивідуальних доходів власника стає вилучення їх не з прибутку підприємства, а з доходів посередницьких фірм, через які проходять основні товарні і фінансові потоки. Це відбувається за добре відомою схемою: продаж продукції підприємства фірмам за заниженими цінами з подальшим її перепродажем (часто неодноразовим) і осідання доходів на рахунках посередників.

Саме цим пояснюється парадокс: у економіці, заснованій на приватній власності, величезна кількість підприємств, в Україні — близько 40%, тривалий час залишаються нерентабельними і ніхто від них не відмовляється. Справа в тому, що офіційний прибуток власникові активів не потрібен. Він або отримує особистий дохід, приховуючи фактично створений прибуток і перекачуючи його різними способами в свої кишені, або ж, якщо у підприємства прибуток вилучають, вбудовує його у вертикальну ієрархію комерційних структур, а власник привласнює дохід з контрольованих цими структурами фінансових потоків.

У результаті інвестицій в зміцнення економічної влади і приховування механізмів витягання доходів, виникає господарський порядок, який відторгає інновації. Навіть, якщо власник і захоче в них інвестувати, він зіткнеться з перешкодами, які створює їм же сформований господарський порядок.

Тому основна перешкода інноваційної діяльності — це не дефіцит грошових коштів або недолік уваги до державного регулювання інноваційних процесів. Головна проблема інноваційної діяльності — це господарські і політичні інститути суспільства, асиметрія економічної влади і господарський порядок, що зростає на її основі. Умова рентного шляху вилучення прибутку — приватна економічна влада — одночасно виступає основною перешкодою для інноваційного розвитку. Вигоди від приватної економічної влади для рентного шляху максимізації доходу, по суті, є втратами для шляху інноваційного. Тому проблема зміни ставлення підприємств до інновацій — це, перш за все, проблема зміни існуючого господарського порядку і його інститутів.

Отже, головна умова переходу на інноваційний шлях розвитку — трансформація господарського порядку, що склався: домінуючі власники підприємств повинні співпрацювати в господарській діяльності, державі потрібно створювати такі умови, щоб форми поведінки економічних суб'єктів, засновані на "довгих правилах" взаємодії, мали шанси на виживання.

На регіональному рівні для формування нового господарського порядку, заснованого на організаційній ідентифікації, велике значення може мати створення інноваційних кластерів (регіональних угруповань незалежних підприємств в одній або декількох галузях економіки) інноваційних фірм, підприємств різного розміру, а також науково-дослідних організацій, що сприяють інноваційній діяльності шляхом інтенсивної взаємодії, сумісного використання устаткування, обміну знаннями і досвідом. Як відзначають європейські

фахівці, такі кластери є однією з форм самоорганізації, яка створює конкурентні переваги. Кластери полегшують як інтенсивне змагання, так і тісну співпрацю. Географічна близькість полегшує обмін неявним знанням ("tacit knowledges") і незаплановані взаємодії, що є ключовими для інноваційного процесу. Стійкість таких потоків, у свою чергу, залежить від рівня довіри між економічними суб'єктами, їх готовності інформувати інших про свої знання і уміння [10].

Внаслідок недоликів існуючого господарського механізму відбулося інноваційне відставання України від розвинених країн. Щоб його зменшити, потрібно формувати такі інституційні структури і створювати умови для розповсюдження таких моральних стандартів, які віддаватимуть пріоритет установкам економічних суб'єктів не тільки на суперництво і конкуренцію, але і на співпрацю і солідарність. Результатами державного регулювання цих дій має бути обмеження приватної економічної влади і новий господарський порядок, що базується на організаційній ідентифікації і тривалих правилах взаємодії економічних суб'єктів. Необхідні для цього дії в господарській сфері: підвищення ефективності публічної влади і забезпечення надійного захисту прав власності, заохочення зовнішньоекономічної діяльності і співробітництва між конкурентами, індикативне комунікативне планування, економічне стимулювання інноваційного розвитку методами економічної політики, організація інноваційних кластерів, перехід до інтегровано-інноваційного типу розвитку.

Література:

1. Гриценко А. Методологічні основи модернізації України // Економіка України. — 2011. — № 2.
2. Супян В. Б. Послекризисное развитие экономики США: новые вызовы // США. Канада (экономика — политика — культура). — 2011. — № 5.
3. Голиченко О.Г. Модернизация и реформирование инновационной стратегии России: проблемы и решения // Вопросы экономики. — 2010. — № 8.
4. Гош О. Соціально-економічний лад реформованої України: основні необхідні інновації // Економіка України. — 2011. — № 3.
5. Шилов А. Инновационная экономика: наука, государство, бизнес // Вопросы экономики. — 2011. — № 8.
6. Стрелец И., Столбов М. Роль финансовых инноваций в распространении экономической нестабильности // Международная экономика и международные отношения. — 2011. — № 6.
7. Голиченко О.Г. Современная технологическая революция и новые возможности инновационного развития "догоняющих" стран // Инновации. — 2010. — № 3.
8. Кондратьев В. Автопром: кризис и инновации // Международная экономика и международные отношения. — 2011. — № 3.
9. Мау В. Модернизация в условиях политической стабильности // Вопросы экономики. — 2009. — № 9.
10. Вишневский В. Дементьев В. Инновации, институты и эволюция // Вопросы экономики. — 2010. — № 8.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2011 р.